

ТРУДНО СМИЛАЕМАТА ОБРАЗНОСТ – ХРАНА И КОНСУМАЦИЯ В СТИХОВЕТЕ НА КАТУЛ

Виолета Герджикова

Abstract: As scholarly work has already revealed, when more specific food imagery in Catullus belongs to invective coarseness and may be intertwined with the themes like love, friendship, sex, poetry. This paper sorts out the references to wine, food and consumption, and examines their mostly negative connotations, stressing on the lack of positive parallels, i.e. standard sympotic representations of the “proper” way of sharing food and drink. In all six poems suggesting sympotic contexts, there is a reversal in one way or another, from hypothetical mode to shifting of roles and actions to failure.

Консумирането на храна е както абсолютна биологична необходимост за човешкия организъм, така и общностен културен феномен, който се разглежда от антрополози, социолози, философи в различните му аспекти – от взаимодействието с природата при идентифицирането и приготвянето на храната, през комуникативния и социален модел на приемането и споделянето ѝ, до различните реализации на огромния ѝ символен потенциал в културни области като религията и изкуствата. Храната и храненето се сравняват с облеклото като културен феномен, далеч надхвърлящ по значение материалните нужди на оцеляването, и със секса като природен феномен с подчертан социален компонент. По думите на Мери Дъглас, ако храната се разглежда като код, посланието се отнася до различни степени на йерархия, включване и изключване, граници и прекрочване на граници (Douglas 1975, 231). В Античността съвместното консумиране на храни и напитки не само е институционализирано в социалната форма на пира, но и поражда литературния жанр на симпосиона и множество превъплъщения на симпотичната тема в поезия и проза. Причината е в това, че пирът е споделяне както на храна и вино, така и на културни форми – беседи, музика, други развлечения; и този комплекс е индикатор на социални йерархии и е структуриран според структурите на групови идентичности и връзки.

„Хранителната образност“ в поезията на Катул има забележимо, макар и не доминиращо присъствие. То е подробно изследвано и ясно систематизирано от Ейми Ричлин в статията „Системи на образите на храната у Катул“ (Richlin 1988). Като основа на този текст ще резюмираме нейните главни тези и по-нататък ще се позоваваме на анализите ѝ, като обаче ще структурираме материала по различен начин и ще добавим наблюдения, особено върху стихотворенията, в които се очертава симпотична среда. На тази база ще формулираме две тези: първо, споменаването на храна и консумация се явява предимно в негативен контекст и почти винаги с негативни конотации; и второ, симпотичните ситуации са принципно реверсирани.

Ричлин подхожда към поезията на Катул от гледната точка на своите изследвания върху сексуалността във връзката ѝ с властта и агресията, в които разкрива свързвания на сексуални, вербални и материални функции в кохерентна образна система (Richlin 1988, 355). В изследването си на хранителната образност тя констатира, че колкото по-специфично е позоваването на храната, толкова по-нисък е тонът на стихотворението; в полиметрите и епиграмите често се среща в комбинация с екскременти и секс, докато в дългите стихотворения (61–68) почти отсъства, за разлика от темата за секса. Оказва се, че яденето при Катул е по-груба тема от сексуалната (ibid.). Освен това позитивните образи на храната са ограничени по разнообразие, по-неспецифични и се явяват в комбинация с нехранителни образи, докато негативните са разнообразни, конкретни и често скатологични. Следователно споменаването на храна или представата за храна на масата има отношение към еротичното, докато описанието на храна и механиката на храносмилането и отделянето се отнася към инвективата. Изводът е, че колкото по-враждебен е тонът, толкова по-явно е присъствието на физическото тяло и то се оказва по-ниско оценено и по-долно от абстракцията (ibid.). Втората основна теза е, че темата за храната прониква не само в други типични теми, където можем да я очакваме, като секс и свръхконсумация, но и в такива като приятелство и лоша поезия. Социалните отношения между гост и домакин служат като модел за Катуловата собствена социална схема (Richlin 1988, 356).

Действително, наблюдаваната от Ричлин особеност може да се разглежда и по-широко и да се разпростре въобще върху специ-

фиката на Катувовия поетичен стил в по-кратките лирически форми. Абстрактното доминира над конкретното в стихотворенията, които сме склонни да възприемаме като „сериозни“, т.е. като автентичен израз на позитивно или негативно емоционално преживяване. Появата на материални обекти е тясно фокусирана и смислово натоварена (врабче, кърпа, книга, целувка)¹. В т.нар. дълги стихотворения видимостта на материалния свят и конкретната образност е много по-силно застъпена², съобразно с жанровите рамки, но за сметка на това в тях почти не става дума за храна и тук ще ги оставим настрана, като се ограничим с отбелязването на три места, в които пищността на тържествения сватбен пир е маркирана съвсем традиционно: *iam pinguis linquere mensas* („вече е време да ставате от тлъстите, т.е. изобилните маси“, 62.3); *collucent pocula mensae* („блестят чашите на масата“, 64.45) и *large multiplici constructae sunt dape mensae* („масите бяха отрупани щедро с разнообразни блюда“ 64.304).

Храната и виното в стиховете на Катул обикновено не се споменават заедно, въпреки че присъстват заедно на масата, следователно те се позиционират в различни асоциативни линии. Изключение е стихотворение 13 – покана към приятеля Фабул за пир, на който той трябва да си донесе всичко необходимо: хубава и обилна храна (*bonam atque magnam cenam*), момиче, вино, остроумие и шеговитост (*et vino et sale et omnibus cachinnis*, 13.5). Тук храната е определена като качество и количество, но не и по вид или стойност; и тъй като става дума за приятелско събиране, значението ѝ е съществено именно в комбинация с останалите елементи на доброто прекарване. Вино у Катул се споменава само четири пъти, винаги в симпотичен контекст, изграждащ сложна ситуативна рамка за изразяване на между-

¹ За сравнение да припомним, че в едно от най-популярните стихотворения за „нещастната любов“, което открай време е било четено като прочувствена изповед за разочарованието на отдаден влюбен (с. 76 *Siqua recordanti benefacta...*) в общо 26 стиха няма нито едно споменато материално „нещо“ и най-близките до описание на физическа реалност изрази са достатъчно общите *torpor in artus* (схващане на членовете), *ex omni pectore* (от цялата гръд), *pestis, pernicies, morbus* (чума, гибел, болест).

² Ср. Герджикова, В. Връзките, които се късат. Брачната тематика и визуалната символика в Катувовите *Carmina Maiora*. – ГСУ, ФКНФ. Т. 103/2010. С.: УИ, 2012, 5–29.

личностни връзки. Освен в цитирания пасаж, на още две много сходни места виното се свързва с шегите и доброто настроение: *in ioco atque vino* (12.2) и *per iocum atque vinum* (50.5). В единия случай симпотичната ситуация е несъмнена, тъй като се говори за крадеца на салфетки от масата Азиний Маруцин (а откраднатата салфетка за лирическият говорител е скъп спомен от близки приятели). Във втория случай симпотичната ситуация е несигурна – аналогията с първия я предполага, но контекстът не издава къде и при какви обстоятелства са пили и играли на стихотворчество Катул и Лициний. Основната тема обаче отново е близостта със скъп човек, но този път по-специално близостта чрез поезия. Виното е символ на това артистично и елегантно общуване, докато храната по-късно става излишна и нежелана за измъчвания от копнеж по приятеля лирически говорител. Четвъртото стихотворение (с. 27 *Minister vetuli puer Falerni*) е типична симпотична миниатюра в анакреонтичен стил и в този смисъл уникална в стихосбирката на Катул. В нея не става дума за приятелства, шегички и забава, а за силно чисто вино и потъване в опиянението. Въпреки че някои изследователи тълкуват стихотворението в метафоричен план като литературна програма на поет, отдаден на „бакхически“ дръзки и нападателни стихове, текстът не дава преки податки в тази насока. Но със сигурност има противопоставяне на групови идентичности в лицето на говорещия симпотиаст и познатите от стихотворенията за целувките (5.2) *severi* – консервативните традиционалисти, от които Катул разграничава себе си и своя кръг в много текстове и по много начини.

И така, виното като обект на консумация се появява рядко, в симпотичен контекст, с позитивни (или поне не негативни) конотации и със смислови препратки, които далеч надхвърлят самата симпотична ситуация. Те се отнасят до дефиниране на лични и групови отношения и идентичности. Храната от друга страна не е задължително свързана с трапеза и, извън общите загатвания за изобилие в симпотичен контекст, е негативно маркирана като евтина и мизерна, като непозволена, като не-храна или използвана като не-храна. Всъщност само в един от четирите такива случая става дума собствено за ядене: жалките „Анали“ на Волузий са достойни само за амбалаж за скумрия (95.7); лошата поезия е като отрова (*omnia colligam venena*, 14.19); презряната Руфа краде вечерята си от погребалните кладни, дебнейки

за изтърколил се хляб (*ipso rapere de rogo cenam, cum devolutum ex igne prosequens panem*, 59. 3–4); съперникът в любовта Аврелий е заплашен с навирание на репи и кефали в „задната врата“ (*patente porta/percurrent raphanique mugilesque*, 15.19).

По подобен начин споменаването на ядене обикновено също е негативно оцветено: свързано с необузdana лакомия, с поглъщане на непоглъщаемото, или преносно означаващо мъчение: любовни огньовете ядат вътрешността на Цецилиевата *puella (ignes interiorem edunt medullam*, 35.15); героят е изяден от слабост (*et multis languoribus peresus*, 58b); дълбоко грижата яде вътрешностите на героинята (*penitus maestus exedit cura medullas*, 66.23); силна любов яде героя (*me magnus edebat amor*, 91.6). В изброените случаи глаголът „ям“ и производните му изразява преносно мъчително състояние, обичайна метафора, която познаваме и в български.

Катул обича да използва и форми или сродни думи на поемфатичния глагол *voro* „поглъщам“, които бележат безогледна лакомия, често в сексуален, но също и в материален и политически план. В стихотворение 29 хранителната метафорика се явява на три места: Цезар е наречен Ромул и е обявен за безсрамник, алчен лакомник *vorax* и комарджия (29.10); неговото протеже Мамура, наречено *mentula* (= *membrum virile*), е налпало хиляди (*ista vestra diffututa mentula/ducenties comesset aut trecenties*, 29.16); способно е само да поглъща наследства (*uncta devorare patrimonium*, 29.22). Стихотворението е адресирано към Цезар и Помпей, силните на деня, еднакво отговорни за хора като Мамура и за безкрайната алчност на римската външна политика, която за Катул не е повод за гордост и самоидентификация, а за смут, отвращение и дистанциране. В друго стихотворение отново Цезар и Мамура са обект на изобличение, този път за сексуална разпуснатост и лакомия (*non hic quam ille magis vorax adulter*, 57.8). Синът на крадеца Вибений е с поглъщаш/лаком задник (*culo filius est voracior*, 33.4); обектът на серия инвективи Гелий според слуховете „поглъща огромните напрегнати части в средата на мъжете“ (*grandia te medii tenta vorare viri*, 80.6); същият Гелий е представен като неуморен и инцестуозен развратник, който не може да стигне по-далеч (от вече извършеното), дори ако се наведе и налапа самия себе си (*non si demisso se ipse voraret capite*, 88.7). Най-сетне омазният Коминий заслужава изبودените му очи

да бъдат погълнати от черното гърло на гарван, вътрешностите – от кучета, останалото – от вълци (**effossos oculos voret atro gutture corvus, /intestina canes, cetera membra lupi**, 108, 5–6).

Както виждаме от всички тези места, яденето не се споменава с положителен знак, напротив, асоциира се в преносен смисъл с мъчение, алчност, сексуална перверзност, унищожение. Като обект на консумация може да се представя човешкото същество (преносно), материални блага, човешки части. Лакомията може да бъде сексуална и силно негативно натоварена в инвективите, независимо дали става дума за поглъщане на полови органи (орален секс), или приемане на анален секс.

Как стоят нещата обаче с обратния случай – недостиг на храна, ограничена консумация, глад? Подобни мотиви също са натоварени с негативен смисъл: съперникът в любовта Аврелий е наречен *pater esuritionum* („баща на гладовете“, 21.1) и съществува опасност да приучи момчето, което е обект на съперничество, на глад и жажда. Стихотворението е загадъчно и интерпретацията му спорна, но независимо дали ще приемем глада буквално, като признак на бедност, или преносно като сексуален апетит и съответно водещ до сексуално развращаване, той е силно негативно натоварен. Още по-агресивна е атаката в стихотворение 23, този път определено осмиваща бедността, срещу приятеля на Аврелий Фурий, *cui neque servus est neque arca* („който няма нито роб, нито ковчеже“). Както е обичайно за инвективите, близките на обекта не са пожалени – семейството е иронично представено в отлично телесно и душевно здраве: техните зъби могат да схрускат и камък, храносмилането им е добро (вероятно поради глада), телата им са изсушени *sole et frigore et esuritione* („от студ, жега и гладуване“). Фурий е за завиждане, тъй като не отделя никакви телесни течности, дори задникът му свети от чистота и за цяла година не се изхожда и десет пъти, а ако се случи – резултатът е по-твърд от боб и чакъл и дори да го стрие с ръце, няма да се изцапа. Тази гротескна картина не означава непременно, че недоимъкът е сам по себе си обект на презрение, а по-скоро носителите му, които деградираат социално и морално. В други случаи Катул споменава затрудненията на свои приятели със съчувствен тон: Вераний и Фабул понасят студ и глад (*frigoraque et famem tulistis*, 28. 5), както и самият Катул, заради пренебрежението на влиятелните им

патрони; пак те гладни и непоканени се скитат из града, докато други по-недостойни – и ненаситни, определени като *fames mundi* (букв. „глад на света“) – се радват на покана за богати угощения (с. 47).

Поетичният герой стилизира и себе си като беден и неспособен да осигури пир или носилка (с. 13; 10). Следователно бедността може да бъде жалка и унизителна, но и артистично поносима, като във втория случай обаче тя не се описва картинно, още по-малко с натуралистични детайли. Приятелството, взаимността, общуването са същинската тема на тези стихотворения, без да отричаме социалния компонент в мисленето на иначе материално осигурения, но и непоставящ на пиедестал богатството Катул. Гладът е един вид аналог на всеядната лакомия, само че във вид на неудовлетворено желание у същества, които са социално жалки и морално и физически противни, напомнящи за трафаретната фигура на паразита.

Преобърнатата картина на цивилизовано и достойно човешко поведение следователно намира израз в хранителни смущения – в ненормални степени на гладуване или преяждане, в ненормално разместване на това, което влиза или излиза от тялото, включително и в тяхното съвпадение в двете стихотворения, в които се говори за обичая на Егнаций да си избелва зъбите със собствената си урина (с. 37; 39). Във всички случаи позоваването на храна и консумация, буквално или метафорично, се асоциира с човешката телесност като неконтролирана природност или с дисфункционална личностна изява. Тук се включва и производството на некачествена поезия, която може да бъде уподобена на не-храна, влизаща в тялото (*venena*, 14.19), но и на екскрементите, излизащи от тялото (с. 36 *Annales Volusi, sacata charta*). В по-сложни асоциативни изражи темата за творчеството влиза в стихотворенията със симпотичен контекст, където литературното общуване е част от системата на даване и реципрочност.

Според диаграмата на Ричлин за системата на хранителната образност у Катул (Richlin 1988, 362) тези образи се подреждат в три класа – на двете крайности: злоупотерба с храна и глад, и от друга страна лакомия и преяждане. По средата е нормативната сфера на подредения пир, в който участват приятели, любими, поети. В едната сфера на дисфункционалност се споменават конкретни храни и не-храни, зъби, екскременти. В другата се говори за ексцесивна консумация и сексуалност, често се употребяват думи за „ядене“. В

нормативната среда липсват споменавания на механиката на храненето и на екскрементите.

Ако разгледаме обаче симпотичните стихотворения по-внимателно, ще видим, че поетично изображение на златната среда практически отсъства, т.е. не се представя мирна и идеална картина на пира като модел на „правилно“ споделяне на храна и хармонично общуване. В стихотворение 12 тази атмосфера *in ioco atque vino* е опорочена от един от сътрапезниците, който не е на нивото на ситуацията и краде салфетки, още повече салфетката, която символизира за говорителя връзка с истински приятели и притежава не материална, а сантиментална стойност. Стихотворение 13 – поканата към един такъв приятел – реверсира напълно симпотичната ситуация: гостът трябва да набави всичко за пира, от храната до виното и компанията, докато домакинът ще набави само парфюм, който е нематериално, неконсумативно благо и е свързан с искрена обич и с фина елегантност, нещо, очаквано като принос от гостите, а не от щедрите домакини. В споменатото вече стихотворение 27 освен настояването за чисто вино неочаквана е появата на жена в ролята на симпосиарх, и то на жена с римско име и вероятно от добър произход, при това напълно пияна, противно на полагащото се за тази роля. В също споменатото стихотворение 47 *convivia lauta* („елегантни пирове“) са някъде другаде и за други хора, наречени *scabies famesque mundi* („световна зараза и гладория“). Те са ненаситни паразити на чужда трапеза, докато приятелите на поета са останали изключени и недопуснати, така че симпотична ситуация всъщност няма. И в стихотворение 50, както вече стана дума, сърдечната обстановка на артистично и емоционално оцветено общуване не е със сигурност симпотична, но дори и да е, акцентът е поставен върху раздялата и копнежа, който я последва.

Стихотворение 44 със сложната си структура и преплитане на теми изгражда картина също на реверсиран, а най-вероятно и на провален пир (интерпретаторите не са единодушни дали пирът се е състоял, или е бил само планиран). Героят Катул ясно признава в три последователни стиха, че се е поддал на апетита на стомаха си за изобилно угощение (*meus venter;/dum sumptuosas adpeto, dedit, cenas*) и на желанието за включване като сътрапезник (*dum volo esse conviva*), но в замяна е получил ангажимента да прочете и

(вероятно на самото събитие) да похвали речта на домакина, която се е оказала по познатия ни метафоричен модел пълна с отрова и чума (*plenam veneni et pestilentiae*) и му е докарала тежка настинка. Спасението е спешното му оттегляне във вилата, където се е възстановил благодарение на почивката и на копривата. Така обещанието за богата храна се обръща в прием на не-храна, болест и накрая излекуване с възможно най-семпла природна храна, а желаното социално включване – в още по-желано и оздравително усамотяване и бягство от градския лукс на културата в лоното на природата.

Във всички тези шест стихотворения със симпотична тематика има реверсия в една или друга степен, от неслучване до разбъркване на роли и действия. Нарушен е моделът на институционализираното пируване, което още според основополагащия труд на Марсел Мос „Дарът“ включва три задължителни стъпки: даване, получаване и връщане. Според Мос и неговите последователи в размяната на дарове, която често приема формата на угощение, действат механизми на реципрочност и агоналност във възприемането и ползването на своето и чуждото, чрез които се осъществява социална комуникация и в крайна сметка се дефинират социални роли и идентичности. Реверсията е най-видима в стихотворения 13 и 44, в които никой не дава и не получава това, което се очаква в симпотичен контекст. Нещо повече, и в двата случая пирът е въображаем, неслучил се. В първия лирическият говорител кани близък приятел (в социално равностойно положение), но заявява неспособност да предложи гостоприемство, иронично преобръща ролите на домакин и гост и така предопределя невъзможността на пира, запазвайки интимността на приятелството, която допуска такава откровеност. Във втория случай говорителят е в ролята на поканения в богат дом (в неравностойно положение), който трябва да отвърне на гостоприемството с интелектуален принос и ласкателство, но се отказва да изпълни тази роля и така предопределя неслучването на пира в планирания вид. Отказът заявява отношение – към домакина, към неговото словотворчество и суета, към литературните стандарти на говорителя в корелация със социалните стандарти на йерархично общуване, най-сетне към самия себе си и собствения приеман/отказан конформизъм. Така Катул използва и преобръща очакванията на публиката и демонстрира съзнателна различност, а може би и бунт срещу един свят на

всепроникващи социални условности и властово позициониране, в който неговата неконвенционална поетична персона отказва да се впише.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Douglas 1975:** M. Douglas. Deciphering a Meal. – In: Douglas, M. *Implicit Meanings. Selected Essays in Anthropology*. NY: Routledge, 1975, 231–251.
2. **Richlin 1988:** A. Richlin. Systems of Food Imagery in Catullus. – *The Classical World*, 81, 1988, 355–363.